

HISTORICKÁ LINGVISTIKA V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ¹

Gabriela Múčsková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, Bratislava

E-mail: gabriela.mucskova@juls.savba.sk

MÚČSKOVÁ, G. (2022): Historical Linguistics in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 402 – 419.

Abstract: The article presents an overview of researched topics from the field of historical linguistics presented in the nine decades of the Slovenská reč journal. The analysis of the journal's content reveals that the field of historical linguistics is covered very fragmentarily and the reasons for this state are summarized in the introductory part of the paper. In the next parts, individual cases of phonetic, grammatical, and lexical changes are characterized, as well as the opinions of different scholars on the particular topics are compared. The presentation of historical linguistic topics is closely connected with other diachronic linguistic disciplines such as etymology, dialectology, onomastics, and the history of literary language. Moreover, the types of analyzed questions also revealed the thematic conditionality of the historical research topics and current issues discussed in the synchronic linguistic spheres.

Keywords: historical linguistics, language origin, language change, language dynamics, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje témy z oblasti vývinu slovenského jazyka prezentované v deväťdesiatich ročníkoch časopisu Slovenská reč a ich užšie tematické zameranie.
- Vzhľadom na nižšie zastúpenie historickolingvistických tém na stránkach Slovenskej reči sa v príspevku podrobnejšie prezentujú len niektoré dominantnejšie témy alebo okruhy, ktorých prítomnosť v časopise zameranom najmä na súčasný jazyk vyvolali mimojazykové okolnosti alebo diskusie týkajúce sa synchronných jazykových problémov.
- Témy historickej lingvistiky sú v obsahu celého časopisu vzájomne prepojené s príspevkami z ďalších diachrónnych disciplín ako etymológia, onomastika, dialektológia, vonkajšie dejiny jazyka a pod.

1. ÚVOD

Oblasť historickej lingvistiky nie je na stránkach Slovenskej reči (ďalej SR) výraznejšie zastúpená. Neznamená to však, že by sa v slovenskej lingvistike otázkam vývinu jazyka nevenovala pozornosť. Práve naopak, už v 30. a 40. rokoch – teda v čase začiatkov časopisu – sa objavovali prvé historickolingvistické práce Henricha Barteka, Ľudovíta Nováka a Jána Stanislava, ktoré nadväzovali na staršie diela Sama Czambla, Jozefa Škultétyho a Pavla Jozefa Šafárika. Okrem toho, v tom-

---

¹ Príspevok bol vypracovaný s podporou projektu VEGA *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe* (2/0133/20).

to období – po významnej ére komparatívnej historickej lingvistiky a mladogramatizmu v 19. storočí – už existuje v slovanskej lingvistike rozsiahla vedecká spisba zameraná na historické otázky genézy a vývoja slovanských jazykov, ktorá poskytovala a dodnes poskytuje veľa podnetov na ďalší rozvoj poznania vývinu jazyka. Slovenská historická lingvistika čerpala z diel významných českých osobností ako F. Trávníček, J. Gebauer, B. Havránek, V. Vondrák, F. Pastrnek, A. V. Šembera, J. Zubatý, J. Kořínek a i., ale aj ďalších zahraničných slavistov ako F. Miklošič, N. Trubeckoj, J. Melich, V. Jagić, T. Lehr-Splawiński, Zdz. Stieber, A. Leskien a mnohí ďalší.

Postupne aj na Slovensku vznikli zásadné monografické diela ako päťzväzkové dielo Jána Stanislava *Dejiny slovenského jazyka* (1956 – 1973), monografia *Fonologický vývin slovenčiny* Eugena Paulinyho (1963), dielo Ľudovíta Nováka *K najstarším dejinám slovenského jazyka* (1980), práce Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974) a *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988) a posmrtno vydaná kniha Eugena Paulinyho *Vývin slovenskej deklinácie* z roku 1983 (vyšla 1990). Okrem týchto syntetizujúcich prác vyšli mnohé menšie monografické, časopisecké či zborníkové práce zamerané na niektoré otázky jazykového vývinu. Nemožno však tvrdiť, že sa tento vývoj slovenskej historickej lingvistiky reprezentatívnejšie odrazil v obsahu príspevkov časopisu SR. Vo väčšom rozsahu, i keď nie výrazne, sú v časopise zastúpené disciplíny, ktoré s diachróniou a otázkami vývinu jazyka úzko súvisia, ako dialektológia, etymológia, historická onomastika a vonkajšie dejiny (spisovného) jazyka; aj preto majú v tomto jubilejnom čísle časopisu samostatný priestor (porov. príspevky V. Kováčovej, M. Pukanca, J. Hladkého – I. Valentovej a K. Muzikovej).

Príčiny slabšieho zastúpenia lingvistickej diachronie možno vidieť hneď v niekoľkých skutočnostiach. Predovšetkým je to hlavný cieľ a zameranie časopisu na súčasný spisovný jazyk (už pri jeho založení mal podtitul „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“), jeho kodifikáciu a puristickou ideológiou motivovanú ochranu pred prenikaním cudzích, najmä českých prvkov. Je historicky známou skutočnosťou, že jeho vznik bol reakciou na schválené *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931, vedomé snahy o zblížovanie slovenčiny s češtinou, ideológiu čechoslovakizmu a jednotného československého jazyka, ako aj výraznú rozkolísanosť spisovnej normy vo verejnej komunikácii po roku 1918. Príspevky s témou historického vývinu jazyka a miesta slovenčiny v rodine slovanských jazykov, ale aj etymologické či dialektologické práce sa preto často objavovali s cieľom potvrdiť osobitý jazykový charakter slovenčiny a jej odchodný vývin od českého jazyka, alebo pôvodnosť či správnosť nejakého výrazu. Ako píše J. Doruľa (*Slavistická problematika v časopise Slovenská reč*, 1985, s. 205 – 211): „Spočiatku, najmä v tzv. puristickom období, býval poukaz na stav v iných slovanských jazykoch pomocným argumentom pri

dokazovaní jazykovej správnosti výrazov a jazykových javov čerpaných z domácich zdrojov. Bolo to najmä v takých prípadoch, keď do spisovnej slovenčiny prenikli alebo sa do nej pretláčali české jazykové prvky, ktoré podľa názoru puristov ohrozovali samu existenciu spisovnej slovenčiny“ (s. 205 – 206).

Historickolingvistické (ale aj etymologické a dialektologické) práce boli už tradične publikované v iných dobových vedeckých a odborných zborníkoch a časopisoch (napr. Sborník Matice slovenskej, Jazykovedný sborník a *Linguistica Slovaca*), kde si aj v ďalšom období túto tradíciu zachovali. A hoci je ich miesto aj na stránkach SR opodstatnené (ako píše už Henrich Bartek, poznanie vývinu jazyka je dôležité pre pochopenie jeho súčasného stavu a smerovanie kodifikácie; pozri nižšie), predsa sa v príspevku Štefana Peciara (*Jubileum Slovenskej reči*, 1975, s. 3 – 9) stretávame aj s odporúčaním, aby sa uverejňovali v iných vedeckých časopisoch: „V posledných ročníkoch SR vyšli aj viaceré pozoruhodné etymologické štúdie, objasňujúce pôvod niektorých slovenských slov a zemepisných názvov z hľadiska domácej proveniencie a na základe nových metodických postupov. Svojím obsahom patria však tieto štúdie skôr do slavistického časopisu“ (s. 8 – 9).

Prevažujúce zameranie na súčasný jazyk si SR udržiava dodnes, no súčasné príčiny už sotva súvisia s nejakým programovým synchronným zameraním, ideologickým pozadím alebo s vedomým vymedzovaním sa voči diachrónnym témam. Historická lingvistika je dnes svojím zastúpením v rámci lingvistických odborov okrajovou disciplínou a počet historických lingvistov v posledných rokoch viditeľne klesá. Rovnako postupne klesá aj rozsah a pozornosť venovaná lingvistickej diachróni v študijných filologických programoch na súčasných filozofických a pedagogických fakultách slovenských vysokých škôl.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A METODOLÓGIA

Podobne ako v iných lingvistických disciplínach aj v metodologických prístupoch v historickej jazykovede sa odráža celkový vývin lingvistiky, jej metodológie a lingvistického myslenia. Historická lingvistika na začiatku 20. storočia je ešte výrazne spojená s metodológiou a interpretačnými postupmi dominantných smerov 19. storočia – historicko-porovnávacej lingvistiky a mladogramatizmu. Prevládajúci pozitivistický prístup v našej historickej lingvistike a dialektológii (najmä v diele J. Stanislava a ďalších) pretrval aj do obdobia, keď sa už v iných oblastiach (napr. v synchronnej fonológii) presadzovali štrukturalistické idey, v našom kontexte a v oblasti súčasného jazyka najmä idey Pražskej školy a jej funkčný prístup pri interpretácii jazykových javov. Systémovo-štruktúrny prístup a metódu vnútrosystémovej rekonštrukcie sa pri interpretácii jazykového vývinu snažil uplatniť už Henrich Bartek (pozri nižšie), programovo a v rôznych oblastiach ju presadzoval najmä Ľudovít Novák a naplno a komplexne sa systémový prístup uplatnil v prácach Euge-

na Paulinyho a Rudolfa Krajčoviča. Tento proces „výmeny“ reflektujú aj práce publikované v SR. Už v prvej rozsiahlejšej historickolingvistickej štúdií Henricha Barteka *Nové príspevky k dejinám slovenčiny* (1937/1938, s. 305 – 329) je kapitola *Štruktúrna jazykoveda a nový pohľad na dejiny slovenčiny* (s. 309 – 312), v ktorej sa vyzdvihuje hľadanie systémových súvislostí („súvzťažností“) a opozičných vzťahov v jazyku pred izolovanou enumeráciou jednotlivých jazykových javov a ich opisov v podobe „labyrintu naskladaných jazykových fakt“ (s. 309). Autor vyzdvihuje prínos štruktúrneho prístupu najmä v odhaľovaní vzájomnej podmienenosti jazykových zmien v rôznych plánoch jazyka, ktoré umožňuje lepšie pochopiť príčiny jazykových zmien a tendencie jazykového vývinu. Táto „zmena paradigmy“ sa v našej historickej lingvistiky deje podobne ako reálna jazyková zmena, a to cez štádium variantnosti a koexistencie či konkurencie staršieho pozitivistického a nového štruktúrneho prístupu. Je to badateľné aj v príspevkoch SR, kde ešte napr. práce zamerané na konkrétne historické jazykové javy alebo skupiny javov (napr. istú skupinu lexikálnych jednotiek alebo výsledky hláskovej zmeny) predstavujú skúmané jednotky značne enumeratívne, na druhej strane (a treba povedať, že v menšom rozsahu) sa pri interpretácii historickej dynamiky kladie dôraz na väzby a súvislosti s inými časťami jazykového systému (napríklad v príspevkoch o pôvode rytmického krátenia či tvaroslovných paradigmatických zmenách motivovaných analógiou). Zároveň platí, že v tejto zmene nejde o zánik staršieho prvku alebo stavu, ale najmä o nadväznosť na výsledky starších výskumov a ich ďalšie rozvíjanie v duchu nového chápania jazyka a prístupu k jeho interpretácii.

Už menej viditeľná – v kontexte historickolingvistických štúdií na stránkach SR – je nová „zmena paradigmy“ z druhej polovice 20. storočia (tzv. komunikačno-pragmatický obrat) a s ňou súvisiace nové a interdisciplinárne zamerané disciplíny ako sociolingvistika (prítomná napríklad v niektorých novších prácach o vývine lexickej a jazykových kontaktoch), pragmalingvistika či kognitívna lingvistika (skôr implicitne a len čiastkovo sa tento aspekt objavuje v analýzach vedľajších viet v nadvetných konštrukciách z predpisovného obdobia).

Na stránkach SR sa v 50. rokoch objavuje aj echo z rozsiahlej a značne ideologicky poznačenej „sovietskej“ diskusie o lingvistiky, ktorá sa sčasti dotýka i otázok vývinu jazyka (konkrétne otázok chápania prajazyka a genetickej príbuznosti jazykov, križenia a vzniku či zániku nových jazykov alebo vysvetľovania jazykových zmien na základe teórie náhlych zvrátov (podmienených mimojazykovo). Paradoxne sa ešte v 15. ročníku (1949/1950) objavuje príspevok Alexandra V. Isačenka *Základy materialistickej jazykovedy* (s. 64 – 74), v ktorom vyzdvihuje „novú – materialistickú – jazykovedu“ rodiaču sa v socialistickej a marxisticky založenej sovietskej lingvistiky (a zároveň ostro kritizuje predchádzajúce buržoázne a idealistické smery mladogramatizmu a štrukturalizmu). Zásľuhu na tomto vývoji pripisuje Nikolajovi

J. Marrovi, ktorý „prvý so všetkou dôslednosťou aplikoval poznatky marxistickej filozofie, teda poznatky dialektického a historického materializmu, na jazykovú problematiku“ (s. 67). Už o necelý rok neskôr – po vážnom konflikte N. J. Marra a J. V. Stalina – sa aj na stránkach SR prezentujú viaceré články odsudzujúce Marrovo „nové učenie o jazyku“ a prinášajúce v preklade Stalinove práce o jazyku: *O marxizme v jazykovede* (1950/1951, s. 6 – 21), *K niektorým otázkam jazykovedy* (1950/1951, s. 33 – 36) a *Odpoveď súdruhom* (1950/1951, s. 37 – 43) alebo práce ďalších sovietskych lingvistov (V. V. Vinogradov: *Význam prác súdruha Stalina pre rozvoj sovietskej jazykovedy*, 1951/1952, s. 65 – 72; I. A. Kalinin: *Učenie J. V. Stalina o spoločenskej úlohe jazyka*, 1952/1953, s. 65 – 71).

Napriek tomu, že na začiatku diskusie zaznelo, že Stalinove príspevky o jazyku „sú najväčšou udalosťou v živote a vo vedeckej práci súčasnej lingvistickej generácie“ a že z nich „bude čerpať poučenie a pracovné podnety každé odvetvie lingvistickej tvorby“ (*Sovietska diskusia o otázkach jazykovedy*, 1950/1951, s. 6), sa táto „zmena paradigmy“ reálne (t. j. mimo deklaratívnych a formálnych vyjadrení vo vedeckých prácach) neodrazila na obsahu a interpretácii jazykového vývinu slovenčiny, resp. na obsahu iných relevantných lingvistických prác slovenských lingvistov. Dnes sa môžeme už len domnievať, že prezentácia a propagácia Stalinových lingvistických názorov bola súčasťou politického tlaku a vynucovaného deklarovania spolupatričnosti v období kultu osobnosti. Jediným dedičstvom z tejto diskusie, ktoré sa najmä úsmevne reprodukuje v úvahách o pôvode jazyka, je známy výrok J. V. Stalina, že „idealistická“ historicko-porovnávacia metóda (hoci má svoje nedostatky) predsa len nabáda k výskumu jazykov, zatiaľ čo Marrova idealistická štvorelementová analýza „podnecuje k tomu, aby sa ležalo na peci a veštilo z kávovej usadeniny okolo smutne preslávených štyroch elementov“² (Stalin 1950/1951, s. 21). Vážnejším prvkom výsledku tejto „diskusie“ je istá rehabilitácia historicko-porovnávacej metódy v kontexte historickej lingvistiky, ak však nevedie k popretiu štrukturalizmu (ako napr. v príspevku Š. Peciara *K otázke historizmu v jazykovede*, 1950/1951, s. 193 – 197).

V nasledujúcich častiach sa preto vrátíme k reálnej výskumnej a publikačnej činnosti v oblasti historickej lingvistiky a budeme predstavovať tematické okruhy, ktoré sa v priebehu deväťdesiatich rokov objavili v príspevkoch SR.

3. HĽADANIE GENÉZY A MIESTO SLOVENČINY V SKUPINE SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Najrozsiahlejším a najkomplexnejším príspevkom z oblasti historického vývinu slovenčiny v SR je príspevok Henricha Barteka *Nové príspevky k dejinám sloven-*

² Išlo o akési „základné“ elementy *sal, ber, jon a roš*, z ktorých sa podľa Marra dajú odvodiť všetky slová všetkých jazykov.

činy (1937/1938, s. 305 – 329), ktorý nadväzuje na jeho staršiu samostatne publikovanú prácu *Príspevok k dejinám slovenčiny* (1936)³ a zhrňa najdôležitejšie výsledky tejto práce. Z vecného hľadiska je článok príspevkom najmä o jednej jazykovej zmene, a to zániku slabých a vokalizácii silných jerov. No autor túto zmenu dáva do súvislosti s ďalšími, ňou podmienenými, dvanástimi hláskovými zmenami vo vývine najstarších štádií slovenčiny po rozpade praslovanskej jednoty. Jeho tvrdenia reflektujú dobové poznanie o týchto zmenách vo vtedajších historických prácach (najmä Vondrák, Meillet, Trávníček, Gebauer, Melich a i.), no nadväzuje aj na novšiu prácu Ľudovíta Nováka (1935b; konkrétne kapitolu *Nový pohľad na dejiny slovenčiny*, s. 71 – 93) a najmä na hypotézu Sama Czambla o juhoslavizmoch v strednej slovenčine predstavenú v práci *Slováci a ich reč* (1903, s. 75 – 83). Usúvzťažnenie s ďalšími hláskovými zmenami, ktoré bezprostredne súvisia so zánikom jerov, ktorý zasiahol do ďalšieho vývinu charakteru slabiky a hláskového systému slovenčiny, vysvetľuje autor ako výdobytok nového – štrukturalistického – smerovania v lingvistiky, ktoré umožňuje rekonštruovať najstaršie vývinové štádiá jazyka aj napriek absencii alebo nedostatku dostatočného pramenného historického materiálu.

V článku sa hneď v úvode prezentuje aj iná súvislosť, a to dôležitosť poznania „dlhého dejinného vývinu“ slovenčiny pre „dôkladné poznanie terajšieho stavu jazyka slovenského“ (s. 305). Význam poznania vývinu jazyka je podľa autora dôležitý najmä pri kodifikačnej práci: „Preto ani pri ustaľovaní spisovného jazyka neslobodno postupovať bez ohľadu na vyše tisícročné dejiny slovenčiny, veď ľahko by sa narušili hlavné princípy jazykového vývinu slovenského“ (s. 305). To sa v jeho ďalšom výklade jazykových zmien aplikovalo najmä pri tých výsledkoch zmien, ktoré odlišovali (najmä strednú) slovenčinu od češtiny, čím Bartekov článok zapadá do koncepcie cieľa a ideológie časopisu v jeho prvých ročníkoch, t. j. upevniť vnímanie slovenčiny ako samostatného jazyka s podstatnými osobitými vlastnosťami, ktorých začiatky siahajú do najstarších období vývinu jazyka. Ideologický motív tu nadobúda aj Czamblova hypotéza o juhoslavizmoch, resp. o južnoslovanskom pôvode strednej slovenčiny a jej nehomogénnom základe. Bartek vo svojom výklade – a tiež s odvolaním sa na prácu Ľ. Nováka a J. Stanislava – presadzuje mienku o starobylosti a autochtónnosti juhoslavizmov v stredoslovanskom základe, čo je podľa neho – popri osobitom vývine jerov v slovenčine – ďalším dôkazom samostatného vývinu slovenčiny od najstarších období formovania slovanských jazykov. Vzhľadom na mimojazykové okolnosti a motivácie vzniku časopisu je táto interpretácia bezpochyby reakciou na práce českých historických lingvistov, v ktorých sa slovenčina chápe ako nárečie češtiny, resp. ako súčasť československého jazyka, ktorý sa nárečovo diferencoval z pôvodne jednotného základu „pračeštiny“ (napr. F. Pastrnek, J. Gebauer, O. Hujer a i.). V tom čase (1934) práve vyšiel 3. zväzok *Českoslo-*

³ Prácu veľmi pozitívne hodnotí aj Anton Jánošík v recenzii v SR (1938/1939, s. 284 – 288).

venskej vlastivedy. Jazyk obsahujúci kapitoly Oldřicha Hujera *Vývoj jazyka česko-slovenského* (s. 1 – 83) a Václava Vážneho *Nářečí slovenská* (s. 219 – 310). V oboch častiach sa pracuje s koncepciou spoločného jazyka a s chápaním slovenčiny a jej nářečí ako českých, resp. československých. Toto stanovisko sa pokladalo za oficiálne a bolo zahrnuté aj v školských učebniciach. Bartek tu poukazuje na učebnicu Jána Damborského *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy* (1930), v ktorej hovorí o staročeskom jazyku, do ktorého zahŕňa aj jazyk staroslovenský (podľa Bartek 1937/1938, s. 305 – 307).

Otázka juhoslavizmov a pôvodu slovenčiny bola v histórii slovenskej i slovanskej historickej lingvistiky predmetom veľmi širokej diskusie. Na stránkach SR sa k nej vracia ešte Ján Stanislav v príspevku *Juhoslavizmy v strednej slovenčine a pôvod slovenského národa* (1949/1950, s. 37 – 45), v ktorom polemizuje s názormi Štefana Kniezsu a opiera sa hlavne o doklady z historickej toponymie. V neskoršom príspevku *Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi* (1955, s. 133 – 144) zhrnul hlavné vývinové znaky slovenčiny (najmä hláskové a tvaroslovné, len okrajovo lexikálne) od konca praslovanského obdobia až po zmeny v 14. a 15. storočí, ktoré porovnáva so stavom v ostatných slovanských jazykoch, a jazykové fakty dopĺňa o mimojazykové historické a archeologické poznatky. V závere konštatuje západoslovanský charakter slovenčiny s viacerými – pôvodom staršími i novšími – osobitosťami, ktoré ju spájajú s južnými a východnými slovanskými jazykmi, z čoho vyplýva, že slovenčina má „... svojské vývinové cesty. A tie jej v kruhu slovanských jazykov dali osobitné postavenie“ (s. 144).

Zaujímavým vkladom do témy osobitosti slovenčiny, resp. vývinových rozdielov slovenčiny a češtiny, ako aj otázky rozdielov vo vývine nářečí a vzájomných vplyvov, je príspevok českého lingvistu Karla Horálka *Poměr češtiny a slovenštiny. (Několik historickosrovnávacích a konfrontačních poznámek)* (1974, s. 286 – 290), ktorý vzťah češtiny a slovenčiny z vývinového aspektu nazýva jazykovým dualizmom.

Z ďalších diskusií na túto tému na stránky SR ešte preniká kritická reakcia Vlada Uhlára (*Historik B. Varsík o tzv. juhoslavizmoch v strednej slovenčine*, 1984, s. 96 – 102) na publikáciu historika Branislava Varsika (1980), v ktorej sa autor vracia k myšlienke neskoršieho prieniku juhoslavizmov do strednej slovenčiny, čo bolo z hľadiska historickej lingvistiky odmietané – nielen V. Uhlárom, ale aj R. Krajčovičom (1988, s. 11). Svoje stanovisko o vplyve kolonizačných prúdov na šírenie juhoslavizmov do severných oblastí Slovenska Varsík potvrdil v odpovedi na Uhlárov príspevok v článku *Ešte o juhoslavizmoch v strednej slovenčine* (1984, s. 356 – 359).

Téma juhoslavizmov sa do SR vrátila v roku 2006 (č. 6) pri príležitosti 150. výročia narodenia Sama Czambla s príspevkami z vedeckého seminára *Jazykovedné dielo Sama Czambla (1856 – 1909)*. Czamblove názory na pôvod juhoslavizmov

z pohľadu novších poznatkov vysvetľoval Pavol Žigo v príspevku *Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela* (2006, s. 350 – 354) a otázku podstaty a významu hľadania pôvodu jazyka a s ním spojených teoretických a metodologických úskalí naznačuje Martin Pukanec v príspevku *Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy* (2006, s. 377 – 381).

Hľadanie genézy slovenčiny – v ktorej sa hľadala aj ideologická opora pre potvrdenie jej postavenia ako samostatného jazyka – má prirodzene širšie súvislosti spojené s hľadaním genézy jej nositeľov ako historicko-spoločenskej formácie označovanej pojmom etnos. Príspevok Vincenta Blanára *Kontinuitný alebo diskontinuitný vývin slovenského jazyka* (1986, s. 196 – 206) vychádza z predpokladu, že pri hľadaní „etnogenézy slovenského národa“ popri iných mimojazykových komponentoch (etnické povedomie, psychika, územie, hospodárske faktory a kultúra) zohráva jazyk ako zložka kultúry „integrujúcu a súčasne diferencujúcu úlohu“ (s. 197). Na pozadí historických a politických udalostí od príchodu Slovanov do karpatsko-dunajského priestoru v 5. stor. sleduje proces formovania slovenského národa, v ktorom bol kontinuálny a osobitý vývin slovenského jazyka významným etnodiferencujúcim činiteľom. Za dôležitý doklad osobitného vývinu slovenčiny a jej južno- i západoslovanského genetického základu často slúžia i vlastné mená – osobné, osadné, názvy vodných tokov i terénne názvy. Na podklade najstarších dokladov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska z obdobia Veľkej Moravy a raného Uhorska tento vývin potvrdzuje i Milan Majtán v príspevku *Kontinuitný vývin slovenčiny vo svetle vlastných mien* (1992, s. 65 – 72), v ktorom presvedčivo dokazuje, že okrem apelatívnych jednotiek „(k)ontinuitný vývin slovenského národného jazyka z prasloviančiny možno sledovať v najstarších slovenských vlastných menách rozborom ich hláskovej, slovtvornej i lexikálno-sémantickej výstavby“ (s. 66).

Skutočnosť, že sa jazyk vníma ako etnoidentifikačný prvok a hľadanie jeho (i etnického) pôvodu sa zvyčajne obracia k výkladom historickej lingvistiky, platí nielen vo vzťahu k jednému jazyku. Historická jazykoveda vstupuje aj do rekonštrukcií pôvodu väčších jazykových skupín, ale aj menších variet jedného jazyka. Napríklad príspevok Vlada Uhlára *Jazykoveda o etnogenéze Slovanov a ich jazyka (od P. J. Šafárika k O. N. Trubačovovi)* (1991, s. 14 – 19) ukazuje na lingvistický aspekt rekonštrukcie najstarších dejín Slovanov. Na druhej strane sa v desiatich príspevkoch SR hľadal aj pôvod východoslovenských nárečí. Autorom príspevkov s jednotným názvom *Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?* (1941/1942, s. 48 – 58, 159 – 168, 209 – 215, 276 – 281, 306 – 310; 1942/1943, s. 25 – 28, 65 – 71, 104 – 107, 167 – 173, 230 – 241) bol Jozef Liška, ktorý tým reagoval na rôzne názory o slovenskosti (N. van Wijk, F. Pastrnek, J. Stanislav a i.) alebo neslovenskosti (Z. Stieber, V. Hnatiuk, Š. Mišík, S. Czambel, J. Polívka a i.) obyvateľov a jazyka východného Slovenska. Riešenie tejto otázky hľadá vo výskume nárečí,

ktoré v jednotlivých článkoch opisuje z diachrónnej perspektívy, t. j. z hľadiska vývinových zmien a ich diferencovaných výsledkov (porov. tiež príspevok V. Kováčovej v tomto čísle). Neskôr príspevky dopracoval do knižnej podoby: *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (1944). V individuálnych príspevkoch i v monografii na základe nárečových faktov a historicko-porovnávacou metódou vyvracia mienku o poľskom pôvode východoslovenských nárečí.

Hľadanie pôvodu, t. j. jazykového východiska, alebo odкрývanie vývinových etáp jazyka sa môže viazať aj na jazyk historickej pamiatky. Tak sa napríklad príspevok M. Pukanca *K pôvodu Kyjevských listov z akcentologického hľadiska* (2017, s. 159 – 168) zaoberá pôvodom najstaršej staroslovienskej pamiatky. K poznaniu neskoršieho vývinu jazyka prispievajú analýzy jazyka predspisovných textových pamiatok (napr. K. Palkovič *Rukopis „baníckej knižky“ zo 17. – 18. storočia*, 1977, s. 274 – 280; K. Lifanov *Jazyk východoslovenských administratívno-právnych pamiatok v stredoveku*, 1997, s. 139 – 146; Š. Švagrovský – S. Ondrejovič *Predspisovaná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie*, 2012, s. 48 – 66 a ďalší). Zároveň sa textové pamiatky, ale aj odborné historické diela vnímajú ako prameň poznávania historických kultúrnych variet slovenčiny a jej vývinu (porov. príspevok K. Muzikovej v tomto čísle).

Do tejto tematickej skupiny by sme mohli zaradiť aj článok Ferdinada Uličného *Najstarší výskyt slova slovenský z roku 1294* (1986, s. 101 – 104) a prípadovú analýzu Šimona Ondruša *Akého pôvodu je samohláska e v slove kečka?* (1977, s. 94 – 101), no z hľadiska zamerania na jedinú hlásku v jednom slove ide v kontexte historikolingvistikých prác v SR o jediný príspevok tohto typu.

4. VÝVIN SLOVENČINY PO 10. STOROČÍ

Zatiaľ čo otázka genézy (najmä jej sporné alebo aspoň diskutované aspekty) má väčšie zastúpenie v tematickom profile časopisu, téma neskoršieho jazykového vývinu a čiastkových zmien tu má len okrajové miesto a dotýka sa selektívne len niektorých javov. Syntetický diachrónny pohľad na hláskové a gramatické zmeny po 10. storočí ponúkajú už vyššie spomínané práce H. Barteka (1937/1938) a J. Stanislava (1955), so zameraním sa na východoslovenské nárečia tiež séria príspevkov Š. Lišku (porov. vyššie). K nim možno ešte priradiť neskoršiu štúdiu Pavla Žiga *Konvergentné a divergentné tendencie vo vývine slovenčiny a češtiny* (2002, s. 5 – 18), v ktorej najdôležitejšie vývinové zmeny autor sleduje z hľadiska porovnania s vývinom v češtine a s ohľadom na kontakty oboch jazykov.

4.1. HLÁSKOVÉ ZMENY

Jednotlivé hláskové zmeny sa analyzujú len v niekoľkých príspevkoch zameraných na konkrétne a špecifické javy v nárečiach. Pomerne skromný súbor zahŕňa tri

príspevky Júlie Kriššákovej *Zmena $\bar{a} > o > a$ v goralských nárečiach* (1984, s. 149 – 156), *Zmeny vo vokalickom systéme goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov* (1985, s. 279 – 286) a *Delabializácia $uo > o$ v goralských nárečiach* (1986, s. 261 – 264), príspevok Vlada Uhlára *Príčiny oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitri* (1986, s. 288 – 295) alebo príspevok Milana Majtána *Sekundárne slabičné l v južnostredoslovenských nárečiach* (2010, s. 124 – 127).

Len téma tzv. rytmického zákona, ktorá je na stránkach SR široko diskutovaná zo synchronného hľadiska a z pohľadu kodifikačných zmien (porov. príspevok I. Očenáša v tomto čísle), sa vo väčšom rozsahu prezentuje aj z vývinového aspektu, čo je zrejme podmienené práve frekvenciou a intenzitou týchto synchronných a preskriptivistických diskusií. Rytmický zákon sa ako jedno zo špecifik strednej slovenčiny spomína už vo vyššie spomínanom Bartekovom príspevku (1937/1938, časť *Rytmický zákon a mäkkostná korelácia slabík*, s. 327 – 329), v ktorom vyslovuje predpoklad, že vznik tohto javu súvisí „so zmenami praslovanských prízvukov a dĺžok“ (s. 328) a na základe vývinu diftongov v jednotlivých tvaroch ho zaraďuje pred zánik slabých jerov a zánik mäkkostnej slabičnej korelácie (s. 329). Za málo objasnený jav z hľadiska vývinu považuje rytmické krátenie druhej dĺžky Štefan Peciar (*Slovenská kvantita a rytmický zákon*, 1946, s. 137 – 152) a sústreďuje sa na prípady (resp. nárečia), v ktorých sa pri dvojhláskach v druhej slabike rytmické krátenie neuplatňuje. Vznik a vývoj rytmického krátenia vysvetľuje prehodnocovaním slabičného systému na mórový a v súlade s Novákovým výkladom⁴ kladie vznik tejto zmeny medzi kontrakciu a vznik diftongov. Početné diskusie (domáce i zahraničné) o pôvode a chronológii tohto javu však opäť prebiehali mimo SR, v ktorej sa skôr riešili otázky kodifikácie výnimiek z tohto pravidla. Téma vzniku a chronológie sa opäť objavuje až v príspevku Sinišu Habijanca *Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona* (2008, s. 75 – 88). Autor v článku súhrnne predstavuje v slovenskej lingvistiky najrelevantnejšie názory, najmä Ľ. Nováka, J. Stanislava a E. Paulinyho. Osobitne sa zameriava na dnes pravdepodobne navyiac prijímanú teóriu E. Paulinyho o vzniku rytmického zákona, ktorý ho odvádza od osobitého vývinu v strednej slovenčine, kde podľa neho dochádza k neskoršej realizácii kontrakcie až po zániku a vokalizácii jerov. Z tohto predpokladu (zánik jerov – kontrakcia) potom odvodzuje aj vznik rytmického krátenia. S. Habijanec poukazuje na niektoré možné rozpory v Paulinyho teórii, no zatiaľ neponúka novú interpretáciu vzniku tohto javu: „Paulinyho koncepcia genézy rytmického zákona bola v čase svojho vzniku prejavom hlbokého a prenikavého štrukturalistického myslenia, dovedy takmer neznámeho v slovenskej jazykovede. Možno niektoré budúce výskumy, najmä objavy starobylých jazykových pamiatok, ukážu, že koncepcia E. Paulinyho je opodstatnená, je to však málo pravdepodobné. Vo svetle nových poznatkov je jej logická štruktúra ne-

⁴ V práci *Kontrakcia v strednej slovenčine* (1935a).

udržateľná, takže bude treba hľadať nové cesty na vysvetlenie tohto špecificky slovenského a zároveň záhadného fonologického javu“ (s. 88). Do bohatej diskusie o kodifikačnej zmene v prípade činiteľských mien s príponou *-ár* diachrónnym výkladom (vrátane prípadov regresívneho krátenia typu *lekár*) prispel Martin Pukanec v príspevku *K chronológii pravidiel o rytmickom krátení v slovenčine* (2016, s. 160 – 165).

4.2. VÝVIN V GRAMATICKEJ ROVINE

Podobne ani gramatický vývin jazyka nepatrí v SR k širšie zastúpenej tematickej oblasti, a to napriek faktu, že synchronny morfológický a syntaktický výskum patrí nepochybne k najbohatšie prezentovaným lingvistickým disciplinám. Príspevky, ktoré sme identifikovali, sú teda len fragmentárnym obrazom posunu poznania v slovenskej historickej gramatografii.

Špeciálne číslo SR (1956, č. 1) prinieslo príspevky z pracovnej konferencie o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie, ktorá bola súčasťou prípravy academickej *Morfológie slovenského jazyka* (vyšla v roku 1966). Medzi príspevkami bola aj štúdia Jozefa Štolca *Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine* (1956, s. 34 – 44) zameraná na „skloňovanie tých čiastok reči v slovenskom jazyku, ktoré svojimi tvarmi vyjadrujú gramatickú zhodu. Je to teda skloňovanie prídavných mien v najširšom slova zmysle, skloňovanie rodových zámen a príslušných ohybných čísloviek“ (s. 34). Súčasný stav v skloňovaní týchto slovných druhov autor vysvetľuje postupným vývinom a prehodnocovaním starších slovnodruhových foriem skloňovania a ich úplným alebo čiastočným vyrovnávaním s adjektívnym (akostným) skloňovaním na základe ich spoločných funkcií vo vete a významovej blízkosti. Okrem adjektívneho skloňovania Štolc vymedzuje ešte posesívne čiže privlastňovacie skloňovanie a kvantitatívne skloňovanie (čísloviek). Prejavom kongruentného skloňovania je postupné presadzovanie sa pôvodného zloženého skloňovania adjektív v skupine adjektíválií a odstraňovanie konsonantických alternácií na konci kmeňa, ktoré majú (zväčša) pôvod v praslovanských palatalizáciách. K tomuto výkladu Jozefa Štolca sa neskôr vrátil Eugen Pauliny v príspevku *O vývine kongruentného skloňovania (Venované pamiatke Jozefa Štolca)* (1982, s. 3 – 11). Okrem toho, že v podstate potvrdil a ďalej vysvetlil Štolcov výklad o vývine kongruentného skloňovania v slovenčine, doplnil ho o porovnanie so stavom v slovenských nárečiach, kde v priebehu vývinu vznikli formy odlišné od spisovnej podoby.

Vývinovým procesom súvisiacim s medziparadigmatickými konvergentnými a tiež divergentnými tendenciami sa venuje aj Konstantin Lifanov (*Korelácia datívu a lokálu vo vývine slovenčiny*, 1983, s. 347 – 355), ktorý na základe porovnania historických a nárečových variet slovenčiny skúma vývin tvarových koncoviek datívu

a lokálu substantív a ich variantnosť v rámci slovenských nárečí, ale aj v rámci formovania deklinačného systému spisovného jazyka od najstarších kodifikácií.

Charakterom podobný jav – vyrovnávanie na základe analógie – je predmetom štúdie Ľudovíta Nováka *Konvergentný vývin slovanských osobných zámen a sloviess* (1968, s. 201 – 210). Avšak v tomto prípade ide o usúvzťažnenie (v duchu štrukturalistického chápania jazyka) vnútorných tvarových štruktúr nominatívnych tvarov osobných zámen s ostatnými, najmä slovesnými, tvarovými sústavami v synchronnom systéme jazyka. Stav v súčasnom jazyku vysvetľuje ako výsledok konvergentného diachrónneho vývinu (hoci len na príklade spisovnej slovenčiny). Svoje staršie tvrdenie, že „spomedzi spisovných jazykov slovanských je to [slovenčina – G. M.] jazyk vcelku najjednoduchší a najpravidelnejší“, dokazuje aj konfrontáciou so stavom v iných slovanských jazykoch, pričom dodáva, že vďaka vývinovej konvergencii sa „ďalej zjednodušil a spravidelnil systém príslušného typu strednej slovenčiny, a tak aj systém na ňom vybudovanej spisovnej slovenčiny“ (s. 202).

Predmetom výskumu historickej lingvistiky nie je len vznik a ďalší vývin jazykových prvkov, ale aj postupný zánik v minulosti produktívnych jednotiek. Z tohto okruhu sa – v súvislosti s gramatickou rovinou jazyka – v SR objavili dva príspevky: *Predložka u v miestnom význame v staršej slovenčine* (Pršo 1971, s. 361 – 369) a *Postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predspisovného obdobia* (Majtánová 1976, s. 77 – 84).

Historický aspekt sa niekedy uplatňuje pri výklade stavu (hlásky, tvaru alebo slovotvorného komponentu) súčasného spisovného jazyka, napr. v príspevku *Prečo je v slovenčine byť, ale bol?* (Palkovič 1995, s. 307 – 309) alebo *Výberový opis ustálovania substantívnych prípon genitívu singuláru v predspisovnom⁵ období* (Žigo 1996, s. 266 – 270).

Séria štúdií Pavla Žiga v 80. rokoch je jediným príspevkom z oblasti historickej syntaxe. Konkrétne ide o skúmanie medzivetných vzťahov a formovanie podôb a významov jednotlivých druhov vedľajších viet na materiáli jazykových pamiatok z predspisovného obdobia. V príspevku *O formálnych znakoch účelových viet v predspisovnej slovenčine* (1981, s. 36 – 42) podrobne analyzuje spojky, ktoré uvádzajú účelové vety. Naň nadväzuje príspevok *Účelové vedľajšie vety v predspisovnej slovenčine* (1982, s. 92 – 98) prinášajúci výklad o formovaní medzivetných vzťahov a vzniku účelového významu vedľajších viet, a to v prepojení s významovo príbuznými – príčinnými, podmienkovými, dôsledkovými a želacími – vedľajšími vetami: „V tomto systéme sa účelové vedľajšie vety osamostatnili vďaka významovým zložkám, ktoré vyjadrujú už spomenutú zámernosť deja v predikáte hlavnej vety“ (s. 94). Druhým tematickým okruhom je vyjadrovanie časovej následnosti. Zatiaľ čo príspevok *Vyjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia* (1984,

⁵ V nadpise malo byť v „spisovnom“ období.

s. 29 – 36) predstavuje syntaktické, lexikálne a gramatické prostriedky, ktoré v texte vyjadrujú časovú nadväznosť, v ďalšom príspevku *Zaradenie deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou v predpisovnej slovenčine* (1986, s. 226 – 233) sa P. Žigo venuje prekryvaniu alebo následnosti dejov hlavnej a vedľajšej vety, pričom „(v) obidvoch prípadoch časové vedľajšie vety určujú čas, v ktorom sa uskutočňuje dej hlavnej vety (odpovedajú na otázku, kedy sa uskutočnil dej hlavnej vety), nevyjadrujú teda ohraňovanie deja hlavnej vety (odkedy, resp. dokedy trval dej hlavnej vety)“ (s. 226).

4.3. Z HISTORICKÉHO VÝVINU LEXIKY

Lexikálne zamerané príspevky, ktoré zohľadňujú (aj) pôvod a diachrónny vývin slovnej zásoby ako takej alebo konkrétnych pojmov, majú na stránkach SR pravdepodobne najbohatšie zastúpenie. Zároveň sa dotýkajú aj ďalších lingvistických disciplín (a v prípade tohto čísla SR aj samostatných štúdií venovaných týmto disciplinám) ako etymológia, onomastika, lexikológia, lexikografia, terminológia a vonkajšie dejiny spisovného jazyka. Pozornosť historickému vývinu lexiky bola tiež v mnohých prípadoch podmienená zámermi vypracovať lexikografické diela ako historický, nárečový a etymologický slovník – prípravou ich koncepcie i samotnou tvorbou slovníkov. Napríklad pred prípravou Historického slovníka slovenského jazyka bolo potrebné vyriešiť otázku češtiny v historických pamiatkach zo 16. – 18. stor., resp. do akej miery má slovník zahŕňať aj českú slovnú zásobu využívanú v domácich písomnostiach. Ján Doruľa v príspevku *O Historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia* (1968, s. 179 – 186) zastáva názor, že tento slovník by sa nemal koncipovať ako dokument o používaní češtiny na Slovensku (s. 186).

Syntetický pohľad na vývin slovnej zásoby slovenčiny od najstarších čias, jazykové a mimojazykové (prírodné, hospodárske i kultúrne) faktory rozširovania slovnej zásoby, sémantické zmeny, ako aj vplyv inojazyčných kontaktov a preberanie z cudzích jazykov predstavil Vincent Blanár v príspevku *Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období* (1983, s. 321– 330).

O rekonštrukciu najstaršej lexiky identifikovanej genetickou interpretáciou onymického materiálu zoborských listín z roku 1111 a 1113 (najmä názvov lokalít, riek a iných prírodných javov) sa v troch nadväzujúcich príspevkoch pokúsil Rudolf Krajčovič (*O kontinuite starej slovenskej a praslovenskej lexiky (I), (II), (III)*, 1988, s. 259 – 269; 1988, s. 321 – 328; 1989, s. 3 – 9). Identifikované lexémy sú tematicky rozdelené do okruhov „činnosť človeka“ a „prostredie činnosti človeka“ a ich historickou interpretáciou autor dokázal genetickú kontinuitu lexiky starej slovenčiny a praslovančiny v karpatsko-naddunajskom priestore a súčasne priniesol informácie o viacerých reáliách i javoch spojených s hospodársko-spoločenským životom našich predkov.

Z princípu kontinuity, teda z faktu, že jazyk istého obdobia je vždy pokračovaním jeho starších vývinových štádií, vychádza aj štúdia Jany Skladanej *Fenomén kontinuity slovnjej zásoby v predpisovnom a spisovnom období* (2010, s. 233 – 238). Na historickom pramennom materiáli Historického slovníka slovenského jazyka autorka podáva charakteristiku slovnjej zásoby predkodifikačného obdobia vrátane jednotiek prevzatých z cudzích jazykov a poukazuje na podobnosti, ale aj rozdiely s lexikou staršieho spisovného i súčasného obdobia.

Kontinuitu slovenskej lexiky v časovom priereze demonštroval na príklade urbanoným aj Pavol Žigo v príspevku *Kategória času a staršia slovenská urbanonymia* (1997, s. 129 – 139).

4.3.1. Pôvod slov a ich formálny a sémantický vývin

Súbor príspevkov vysvetľujúcich zmeny v slovnjej zásobe slovenčiny tvoria predovšetkým menšie články, v ktorých sa autori sústreďujú na konkrétne lexikálne jednotky. Najbohatšie zastúpenou skupinou sú príspevky zamerané na etymologický pôvod konkrétnych jednotiek a ich ďalší formálny i sémantický historický vývin. V samostatných štúdiách sú takto spracované pomenovania osôb ako *špán*, *kňahňa* (*kňahyňa*) a *kňaz* (Doruľa 1973, s. 349 – 356), *rab* (Doruľa 1971, s. 299 – 305), *špan*, *župan*, *pán*, *kmeť* (Uhlár 1972, s. 296 – 304), *Cigán* (*cigáň*) (Ondrejková 1991, s. 323 – 327) či zaniknuté pomenovanie *tatъ* (zlodej) a jeho príslovková odvođenina *potatmo* (Krasnovská 1974, s. 355 – 358) alebo pomenovania rôznych reálií: *prt'* (Habovštiak 1972, s. 278 – 282), *meru* (Kotulič 1967, s. 89 – 94), *rataj* (Krošláková 1995, s. 152 – 156), *driek*, *driečny* (Kuchar 1968, s. 32 – 37), *dlh*, *dlžnik* (Kuchar 1973, s. 357 – 363), *dlh* (Ondruš 1974, s. 136 – 140), *figel'* a jeho odvođeniny (Polák 1949/1950, s. 308 – 312), *pažiť'* a jeho odvođeniny (Kuchar 1986, s. 216 – 219), *ne(z)dobizeň* (Kuchar 2005, s. 26 – 30), *ozora*, *zruta*, *ozruta* (Majtán 2001, s. 278 – 286), *kázeň* (Majtánová 1973, s. 28 – 32), *bagáž*, *banda* a *zberba* (Němec 1987, s. 357 – 361), *príslop*, *slop*, *prieval*, *priehyba* (Uhlár 1980, s. 213 – 218) *úkol*, *nákol*, *sihoť*, *prút*, *vrbie* (Gregor 1974, s. 85 – 91), *doreň/dorn*, *hriška*, *krásno*, *krhanie*, *krhúňať* (Králik 1997, s. 3 – 10) a ďalšie. Menšie zastúpenie majú iné slovné druhy ako slovesá – *vadiť* (*sa*) (Doruľa 1968, s. 217 – 223), *žalovať*, *žaloba* (Doruľa 1990, s. 299 – 304) a *spustiť*, *spustatiť*, *spustošiť* (Kuchar 1999, s. 332 – 337), *kukat'* (Ondruš, 1973, 321 – 326) a príslovkové výrazy *driev* a *drelej* (Habovštiak 1961, s. 160 – 164) a *načim* – *način* (Peciar 1941/1942, s. 196 – 202). Pôvod viacerých výrazov (*bozať*, *bozk*, *bozkať*, *cimet*, *gabať*, *gániť*, *gniaviť*, *honobiť*, *hrobl'a*, *hvaždiť*, *kyša*, *korčuh*, *košiar* (*košarovat'*), *mechňa*, *megera*, *meگو*, *sni-ce*) v podobe krátkych charakteristík prináša aj starší príspevok J. Mihála *Poznámky k etymológii a sémantike niektorých slovenských slov* (1964, s. 17 – 25). V podobnom rozsahu sa v onomasticky zameraných príspevkoch autori sústreďujú na pôvod a vývin vlastných mien (porov. štúdiu J. Hladkého a I. Valentovej).

Na problematiku sémantických zmien v diachrónnom vývine lexiky je zameraná štúdia V. Blanára *Významová zmena z diachronického a typologického hľadiska* (1987, s. 238 – 246) a ďalšie články spracúvajúce významovú dynamiku konkrétnych slov: *paskuda, paskudník* (Blanár 1974, s. 80 – 84), *žriedlo* (Kuchar 1967, s. 99 – 101), *nadať/nadávať* (Pršo 1974, s. 16 – 25), ale aj zámen *aký, ktorý* (Habovštiaková 1973, s. 194 – 198).

Sémantické i formálne zmeny, ktoré sprevádzajú postupný zánik slov, sú predmetom štúdie Kataríny Habovštiakovej *O zaniknutých slovách v slovenčine* (1968, s. 88 – 96), v ktorej autorka podrobne rozoberá aj mimojazykové a jazykovokontaktové príčiny zániku slov.

4.3.2. Formovanie historickej terminológie

Princíp continuity sa prejavuje aj vo formovaní terminologických sústav, ktorých historické podoby v SR predstavujú príspevky zamerané na rôzne oblasti. Do sféry botaniky a zoológie spadajú príspevky Oskara Ferianca *O pôvode slovenských vtáčích mien* (1938/1939, s. 81 – 88) a *O tvorbe niektorých termínov v oblasti praktickej zoológie* (1985, s. 168 – 171) a Marie Majtánovej *Slovenská botanická terminológia v tzv. Gemerskom receptári* (1977, s. 208 – 213), *Starý súpis rastlín z Jasova a jeho česká predloha* (1975, s. 159 – 162) a *Prídavné meno turecký v staršej slovenskej botanickej terminológii* (1979, s. 82 – 87).

S rozvojom poľnohospodárskej a remeselnej výroby a jej organizácie súvisia termíny opísané v príspevkoch Jána Doruľu *Z histórie poľnohospodárskej lexiky v dvojpoľnom a trojpoľnom systéme* (1981, s. 342 – 347) a *Z histórie mien povolání* (1968, s. 79 – 87), Vladimíra Gregora *O slovách súvisiacich s robotnou formou feudálnej renty* (1973, s. 285 – 292) a Pavla Žiga *Motivačné prvky tradičnej metrologie* (1996, s. 207 – 215) a *Staršia mäsiarska slovná zásoba* (1999, s. 142 – 149). Termíny z predpisovného obdobia súvisiace s administratívnymi a právnymi úkonmi analyzovala v dvoch príspevkoch Elena Krasnovská *Administratívno-právna terminológia v predberolákovskej slovenčine na konci 18. stor.* (1985, s. 340 – 351; 1987, s. 138 – 148).

Vznik termínov je spojený aj s rodinným životom. Príbuzenským pomenovaniam sa venuje Tatiana Laliková v dvoch príspevkoch *O staršej slovenskej príbuzenskej terminológii* (1989, s. 88 – 96) a *Významová stavba slova nevesta v staršej slovenčine* (1986, s. 219 – 226). Zaujímavý jav tradičnej ľudovej kultúry z hľadiska ľudových termínov predstavuje Ondrej Polonec v článku *Terminológia detských kolísk, sedaní, stojanov a behúňov na Slovensku* (1941/1942, s. 17 – 20) a terminologický charakter majú aj názvy mesiacov, ktorých vývin mapuje Ferenc Gregor (*Novšie údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov*, 1989, s. 215 – 223).

Za zaujímavý teoreticko-metodologický príspevok nielen k oblasti terminológie považujeme príspevok Marie Majtánovej *Porovnávanie ako prístup k rekonštrukcii*

genetických zväzkov (1989, s. 206 – 215). Na príklade západoslovanských názvov húb autorka predstavuje rôzne metódy (genetickú, areálovú, typologickú a konfrontačnú alebo kontrastívnu) vychádzajúce z metódy komparácie, a tým rozširuje tradičné chápanie historicko-porovnávacieho prístupu k skúmaniu lexiky a jej vývinu. Použitím rozličných metód porovnávania slovanských jazykov možno podľa nej ukázať, že areály výskytu konkrétnych názvov v slovanských jazykoch presahujú hranice národných jazykov a poukazujú na rozličné migračné pohyby a kultúrne aspekty. Ďalším zaujímavým zistením je, že „aj také špecifické slová, ako sú názvy húb, často siahajú až do praslovanského obdobia a naznačujú nárečové členenie praslovančiny“ (s. 215).

4.3.3. Vplyv cudzích jazykov a jazykové kontakty

Významným zdrojom jazykových inovácií a rozvoja slovnej zásoby sú cudzie jazyky, z ktorých prijímajúci jazyk preberá nové slová a slovtvorné modely. Táto oblasť je najmä v prvých číslach SR jednou z dominantných, čo priamo vyplýva z jazykových i mimojazykových skutočností, ktoré viedli k vzniku časopisu. Rozkolaná spisovná norma slovenčiny v prvých dekádach 20. storočia, nároky, ktoré boli na ňu kladené po tom, keď sa stala úradným, administratívnym a vzdelávacím jazykom a zároveň jej nedostatočné ovládanie používateľmi jazyka vytvárali podmienky pre intenzívne preberanie prostriedkov z iných jazykov. V centre pozornosti autorov boli najmä prevzatia z českého jazyka, ktoré sa vnímali negatívne – aj pre veľký počet bohemizmov spontánne prenikajúcich do bežnej verejnej komunikácie, ale aj preto, že tento v daných podmienkach prirodzený proces bol ešte umocnený zblížovacou jazykovou politikou, v duchu ktorej vyšli prvé *Pravidlá slovenského jazyka* (1931). To vyvolalo ochranné reakcie a puristický prístup k inojazyčným jednotkám, ktorý bol priam programovým zámerom redakcie: „... väčšie nebezpečenstvo vidíme vo vzrastajúcom počest'ovaní spisovnej slovenčiny. Pred prevratom bolo potrebné odstraňovať maďarizmy zo slovenčiny, teraz musíme si chrániť každé slovo, každú slovenskú väzbu, lebo novinárska čeština dáva nám nielen kopolu nepotrebných a často škodlivých bohemizmov, ale ona je aj žriedlom germanizmov, ktoré nám hubia reč“ (*Poznámka redakcie*, 1932/1933, s. 236 – 237).

Z pohľadu formujúcej sa historickej lingvistiky tieto okolnosti a ideológie viedli k výskumu pôvodu slov a starších jazykových kontaktov. Na tomto mieste sa preto nebudeme venovať krátkym preskriptívne zameraným príspevkom, hoci sa mnohé z nich odvolávajú k historickým jazykovým javom; svojím cieľom spadajú skôr do oblasti jazykovej politiky. Rovnako téma jazykových kontaktov je predmetom samostatnej štúdie (porov. príspevkov M. Ološtiaka a S. Rešovskej v tomto čísle). Jednotlivé príspevky venujúce sa pôvodu a vývinu slov (aj cudzích) sme uviedli vyššie. Obmedzíme sa preto len na pripomenutie príspevkov s prevažujúcim historickolingvistickým pohľadom na zmeny v lexike podmienené vplyvom kontaktové-

ho jazyka. Ide opäť – v porovnaní s komplexom príspevkov, ktoré v slovenskej lingvistiky v okruhu jazykových kontaktov vznikli – o malý fragment z celku.

Okrem českého jazyka pozornosť pútal vzájomné preberanie a ovplyvňovanie medzi slovenčinou a maďarčinou. Motivácie, rozsah a územné rozdiely v miere preberania maďarských jednotiek analyzuje už S. Czambel v príspevku *Maďarský vplyv na slovenčinu* (1936/1937, s. 111 – 121), kde v reakcii na predchádzajúcu prácu Jozefa Škultétyho ukazuje, že maďarské prevzatia v slovenských nárečiach nie sú obmedzené len na oblasť bezprostredného susedstva Slovákov a Maďarov. Téma hungarizmov sa na stránky časopisu vrátila ešte v príspevku Jána Doruľu *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov* (1973, s. 172 – 190), v ktorom autor na pozadí meniaceho sa historického kontextu špecifikuje aj mieru preberania a charakter prevzatých jednotiek z maďarčiny, čo ďalej dokladá na rozsiahlom súbore jednotiek doložených najmä v historických prameňov. Na túto štúdiu neskôr ešte nadväzuje kratším článkom *Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine* (1989, s. 354 – 360). Problematika slovensko-nemeckých jazykových kontaktov je v slovenskej historickej lingvistiky spracovaná v mnohých dielach, no v časopise SR sa prezentuje len v príspevku viedenského slavistu Stefana M. Newerklu *Postavenie češtiny pri sprostredkovaní germanizmov do slovenčiny (a poľštiny)* (2007, s. 21 – 35), v ktorej ukazuje, že väčšinu germanizmov slovenčina prevzala priamo z nemeckého jazyka a len malá časť bola sprostredkovaným prevzatím cez češtinu. Toto zistenie sa potvrdilo aj v prípade poľštiny. K menej rozpracovaným kontaktným témam patria prevzatia z iných slovanských jazykov (okrem češtiny). Na novšie prevzatia v tejto oblasti upozorňuje Jozef Vavro v článku *Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny* (1970, s. 129 – 133).

5. ZÁVER

Slovenský lingvistický časopis s najdlhšou tradíciou a najvyššou prestížou v kontexte domácej lingvistiky v priebehu svojej existencie odráža vývin lingvistikého myslenia a silnejších i slabších stránok svojej disciplíny. Je však prirodzené, že sa v ňom neprezentujú všetky oblasti rovnako komplexne. Okolnosti jeho vzniku, ale aj ďalšieho vývoja ho predurčili k tomu, aby v oblastiach ako jazyková kultúra, jazyková politika, terminológia, štruktúrna a systémová lingvistika zohral kľúčovú úlohu. Nemožno to však povedať o historickej lingvistiky a možno ani o iných diachrónnych disciplínach. Odraz historickolinguvistických výskumov v Slovenskej reči je skôr fragmentom z celku, ktorého formovanie a vývoj sa prezentovali v iných vedeckých časopisoch a zborníkoch.

Napriek tomu sa v súbore historických príspevkov vyprofilovali témy, ktoré boli zastúpené výraznejšie. Ak toto zistenie nepripíšeme náhode, môžeme odhaliť zaujímavú podmienenosť objavenia sa istých historických tém a aktuálne – v danej

dobe – diskutovaných synchronných alebo dokonca aj mimojazykových otázok. Napríklad kontinuálna prítomnosť témy genézy slovenčiny bola na svojom začiatku bezpochyby reakciou na jazykovopolitické zámery zblížiť slovenčinu a češtinu. Podobne aj dokazovanie continuity jazykového vývinu sleduje zámer potvrdzovať osobitosť slovenčiny na príklade jej samostatného a od češtiny diferencovaného formovania. Otázka pôvodu rytmického krátenia sa objavuje v reakcii na širšie diskutované kodifikačné úpravy v uplatňovaní jeho výnimiek.

Takéto prepojenia (dúfame, že nie sú len špekulatívne) zároveň nahrávajú často prezentovanému argumentu, že podstatu, stav alebo dynamiku v súčasnom jazyku možno lepšie pochopiť na základe poznania jeho vývinu. Preto v situácii, keď dochádza k názorovým rozdielom vo vedeckých interpretáciách či dokonca k polemikám, možno podporu alebo pomoc pri riešení problému hľadať v histórii jazyka.

Literatúra

- BARTEK, H. (1936): Príspevok k dejinám slovenčiny. In: *Zborník Literárnovedeckého odboru SSV*, 3/1 – 2, 37 – 117.
- CZAMBEL, S. (1903): *Slováci a ich reč*. Budapešť: C.a kr. dvorná knihtlačiareň Viktora Hornyánszkeho.
- DAMBORSKÝ, J. (1930): *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. Nitra: tlačou Štefana Huszára.
- HUJER, O. (1934): Vývoj jazyka československého. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1 – 83.
- KRAJČOVIČ, R. (1974): *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LIŠKA, J. (1944): *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*. Turč. sv. Martin: Matica slovenská.
- MORFOLOGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- NOVÁK, E. (1935a): Kontrakcia v strednej slovenčine. In: *Sborník Matice slovenskej*, 13, 15 – 34.
- NOVÁK, E. (1935b): *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.
- NOVÁK, E. (1980): *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- PAULINY, E. (1963): *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PAULINY, E. (1990): *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Martin: Matica slovenská.
- STANISLAV, J. (1967 – 1973): *Dejiny slovenského jazyka I. – V*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- VARSÍK, B. (1980): K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine. In: *Slovenské štúdie*. 21. Bratislava: Veda, 93 – 130.
- VÁŽNÝ, V. (1934): Nárečí slovenská. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 219 – 310.